HOLLANDSKE EMBLEMER OG NORSKE VALBIRKKANDER

AF

F. J. BILLESKOV JANSEN

I Forbindelse med Kommentaren til Thomas Kingos Samlede Skrifter, har Magister Kaj Bom, i denne Aargang af Danske Studier, skrevet en Artikel om Den smykkede Okse. Han har ført denne i Procession rundt i Europa, op igennem Slesvig til Jylland og Øerne. Det er konstateret, at Skikken baade kunde være Led i en Festlighed, især inden for Slagterlauget, og gøre Reklame for Fagets Varer. Beskrivelserne hos Kingo og H. C. Andersen føjer sig smukt ind i den brogede Billedrække og er dermed i alt væsentlig oplyste. Som Medarbejder ved den samme Kommentar har jeg undersøgt et Par Vidnesbyrd fra Sverige og Norge. Jeg er derved kommet paa Sporet af en Forbindelse mellem hollandsk Emblematik og norsk Træskærerkunst, som motiverer denne Artikel. Fremstillingen følger de Etaper, min Undersøgelse har passeret.

Georg Stiernhielms store Renæssancedigt, *Hercules,* udgivet 1658, er som bekendt en moralsk Allegori, den unge voksne Mand paa Skillevejen mellem Dyd og Last. Blandt de Eksempler, som skal afskrække den unge Helt fra et udydigt Levned, findes den udstafferede Slagteokse. Hvorledes gaar det Fraadseren?

> Weestu hwad ändan han är? huru Frånssare lefwerne lyktas?
> Såsom en Oxe beskärd til Offer, han gödes å stalle,
> Rundeligh in til des, han beprydd med krantzer, och blomster,
> Föres uti stor ståt, föregångande trummor och pijpor,
> Til en faselig ort, där altar och eld honom bijda,
> Där liuter han sin död, af Slacktare-klubba bedöfwat,
> Där blifwer han deels bränd, deels kräsliga kokat och ätin,
> Dyrt måste han sin brädsl, sijn ryckt, och hafra betala.

Nu har man imidlertid forlængst paavist, at denne Skildring højst sandsynlig er gjort umiddelbart efter et Kobberstik i Hollænderen Jacob Cats' Samling af moralske eller livsfilosofiske »Emblemer«, *Silenus Alcibiadis sive Proteus,* 1618, 4°. Den bekransede Okse kendes ikke fra svenske Folkeskikke, men var almindelig i Holland; Cats ledsager Kobberstikket med hollandsk, latinsk og fransk Tekst; i den

første oplyses, at Billedet forestiller en »Gilt-Os«, en Gilde-Okse, altsaa en Okse som et Gilde opføder for ved sin Fest at føre den i Procession til Slagtning og Stegning (se: Louise E. van Wijk, i Nysvenska studier XIX (1939). 97 ff. – Axel Friberg. Den svenske Herkules (1945). 66 ff. – Stiernhielm, Samlade skrifter, I, 1929, Vers 353–360).

Stiernhielm forvandler Optrinet til en Offerscene; Axel Friberg mener han henter Ideen hertil fra Erasmus af Rotterdams Ordsprogssamling, Adagia, hvis moraliserende Forklaring til det proverbiale Udtryk »Bos in stabulo« bl. a. hentyder til Ofringen til Underverdenens Guder. Men Stiernhielm har ikke haft nødig at gaa tilbage til Erasmus, for blandt Teksterne til Kobberstikket citeres Ordsprogenes Bog, Kapitlet om den løsagtige Kvinde, som forfører en Mand: »Sequitur eam quasi bos ductus ad victimam, etc.« (Proverbia 7.22; efter Vulgata). Stiernhielms Tanke føres derved ikke til græsk-romersk Antik, men til gammeljødiske Forestillinger. Han kan derfor uden Betænkning akceptere Kobberstikkets »trummor och pipor«; Trommen hører ikke hjemme i den græsk-romerske Oldtid, men i det gamle Testamente er »Trommer og Piber« et oftere forekommende Udtryk (1. Sam. 10.5; Esaias 5.12; Ezekiel 28.13), ogsaa i det 17. Aarhundredes svenske Bibler.

Som vistnok eneste Bevis paa den bekransede Slagteokses Eksistens i Norge har man fremdraget en udskaaret Trækande fra 1663, der findes paa Nationalmusæet i København. Den er afbildet i 5. Udgave af Troels-Lund, Dagligt Liv i Norden, 7. Bog, S. 170, med følgende Forklaring: »En Okse, prydet med Guirlander og Kranse føres i Procession. Foran gaar en Trommeslager og bagved Slagteren med sin Økse. Derover latinsk Indskrift: Lidet kan fornøje.« Dette Relief er imidlertid en Efterligning af Stikket i Cats' Bog. Et Blik paa de her vedføjede Gengivelser af begge Fremstillinger vil overbevise herom. Det latinske Sprichwort er nøje overført til Kanden, hvis Mester for Resten har lagt stor Dygtighed for Dagen: Oksen har i Relieffet faaet mere Form og Styrke end i Stikket; behændigt er dettes Bredde forkortet efter Trækandens Maal og Muligheder; Oksedrageren er forsvundet, og da der ikke var Plads til at lægge Slagterens Økse paa hans Skulder, holder han den nu foran sig. Rummet forneden udfyldes af en afbrudt Gren paa Jorden, ligesom den latinske Indskrift gaar som en Bue over Himmelen. Smukt lægges en Krans som Ramme om hele Billedet. Man faar Respekt for dette Træskærerarbejde, men nogen

Oplysning om Skik og Brug, eller om Klædedragter, i Norge i 1663 kan det ikke give. Det er – ligesom Versene hos Stiernhielm – et interessant Udtryk for den hollandske Indflydelse i Norden i det 17. Aarhundrede. Det er morsomt, at de eneste kendte Fremstillinger af den smykkede Okse i Norge og Sverige udspringer af et og samme Kobberstik hos Jacob Cats. Ogsaa dengang var Verden lille. –

Det kongelige Bibliotek besidder adskillige Editioner af Cats' *Proteus*. Efter Originaludgaven 1618, som nævntes ovenfor, Editio altera et auctior, Amst. 1620, 4°. I en ny og meget smuk Kvartudgave, *Proteus* ofte Minne-beelden verandert in Sinne-beelden, Rotterdam, 1627, er Kobberstikkene overført til nye Plader og teknisk gennemarbejdet. Ved denne Overføring spejles Billederne, og det er disse spejlvendte Kopier, som anvendes i Folioudgaven, *Alle de Wercken* van Jacob Cats, Amst., 1655, 1658, etc. Det er ganske klart, at der til den norskes Kandes Fremstilling af Okseprocessionen er brugt et saadant spejlvendt Tryk.

Fremstillingen af den smykkede Okse er ikke det eneste Relief paa den norske Trækande fra 1663, som er signeret SHS, dvs. Samuel Halvor Søn, Søn af den bekendteste blandt Tidens norske Træskærere, Halvor Andersen Fanden. Paa Kandens Sider findes endnu to Billeder og paa Laaget et fjerde, alle med latinske Indskrifter. Den sidste, som forestiller en Havfrue med Guitar, har ikke ladet sig identificere. Indskriften, FORMOSA . SVPERNE, dvs. hun er skøn oventil, hentyder til Horats, Ars poetica Vers 4. De to andre gaar derimod tilbage til spejlvendte Stik i Cats' Proteus. Emblemernes Nummerering varierer noget i Udgaverne; idet jeg henviser til 1627-Editionen, kan Siderelieffene paa Kanden fra 1663 placeres saaledes:

1. En Løve med Tørklæde over Øjnene og en Amorfigur, som holder den fast; derover Indskriften: CAPTIS . OCVLIS . CAPITUR. Fra Cats Nr. IX, hvor vi faar Devisen suppleret med det fjerde Ord, som Træskæreren ikke har faaet Plads til: CAPTIS OCVLIS, CAPITUR BELLVA. Er først Øjnene indfanget, er Vilddyret snart lagt i Lænker! Den, hvis Øjne betages af Elskov, er snart helt og holdent i Amors Lænker – som det forklares paa hollandske, latinske og franske Vers.

2. Den smykkede Okse. Fra Cats nr. XIX: QVOD IVVAT EXIGVVM EST.

3. Fra et Træ hisser en Edderkop sig i sin Traad ned mod en

Slange, som ligger sammenrullet paa Jorden. Indskriften lyder: OBERVIT . INCAVTOS; dvs. operuit incautos, den overvælder de Uforsigtige. Cats Nr. XXXVII har: AFFLVIT INCAVTIS, dvs. den svæver henimod de Uforsigtige. Edderkoppen kan kun faa Ram paa Slangen (Snogen), give den Dødsstødet, fordi den ligger uvirksom og derfor uopmærksom hen. Det er det ubeskæftigede Sind, som overlistes af Elskov!

Et Eftersyn af samtlige Valbirkkander paa Nationalmusæet og Rosenborg viser, at førstnævnte Samling ejer endnu et Arbejde med samme grafiske Forlæg som det ovenfor behandlede. Denne Kande har to Emblemata:

4. Paa Forsiden. En Mand spiller paa Sækkepibe, medens fire Aber danser i Ring; en af disse er ved at skille sig ud, fordi en Haand strør Nødder for den. Indskrift: FVRENTEM . QVID . DELVBRA . IVVANT. Cats Nr. XLII: FVRENTEM QVID DELVBRA IVVANT, dvs. Hvad hjælper Templer den som er gal. Og i de forklarende Vers fortælles, at en Mand, som var blevet helbredet for en Kærlighed, som har plaget ham, vil gaa til Kirken for at takke Gud for sin Helbredelse, men paa Vejen møder han sin gamle Flamme og glemmer alle Forsæt... Nogle Nødder kan faa en Abe til at forlade Dansen.

5. Paa Laaget: En Haand med en Drueklase. Indskriften lyder: OMNIBVSANSA . REBVS . INEST. Dette Billede findes i en anden Samling fra Cats' Haand, Emblemata moralia et oeconomica, som paa Det kgl. Bibliotek forefindes indbundet med 1627-Udgaven af den forrige Samling. Drueklasen har Nr. XXVII, med Devisen:

... Omnibus ansa
Rebus inest...

Der er Hank ved alt, der er en bestemt Maade at tage enhver Ting paa. I hollandske Vers udvikles Moralen: Den, som skal tage paa noget skrøbeligt og fint, skal tage varligt, med Forstand og rette Kunst, ikke stift eller haardt. Svage Dyr eller Kvinder af sart Natur skal behandles med Hensyn og Omhu: »I Ørerne griber man Krukker, skønne Frugter i Stilken; fæle Folk tager man ved Halsen (i Nakken), med Ord fanger man Taaber, frække Gæster tager man i Ærmet, kyske Piger (vinder man) ved Tro (dvs. trofast Kærlighed)«. –

Af ovenstaaende kan med Sikkerhed sluttes, at Emblemstik, som hørte til Jacob Cats' Samlinger, har været benyttet som grafisk For-

læg for to norske Valbirkkander. De fem identificerede Relieffer maa gaa tilbage til de omtalte Stik. Men de norske Kunstnere synes ikke at have haft nogen af de her nævnte *Samlinger* for sig. Havfruemotivet, med Citat fra Horats, er ikke fundet hos Cats, og blandt de øvrige har Nr. 3 (Edderkoppen og Snogen) en Devise, som i Formulering, men ikke i Mening, afviger fra Cats. –

Man gør sig i vore Dage kun vanskelig en Forestilling om den Rolle, moralske og umoralske Emblemer spillede for det 16. og især det 17. Aarhundrede. I Emblematikken formæledes Billedkunst og Digtekunst, Lærdom og Elegance. Nogle Emblemer smagte vel af gamle Fabler, men i de fleste løftede man sig over den enkle Fabelmoral, idet man konstruerede en kunstfærdig Forbindelse mellem den fremstillede Situation og dens Betydning. Hvad vi finder søgt og skruet i Emblemerne var netop deres Dyd. Det er ejendommeligt, at den emblematiske Kunst, der især i Cats' Udformning spiller paa saa mange Strenge: til Stikket føjes Deviser, Vers og Prosa i flere Sprog, i Norden har paavirket *flere* Kunstgrene: svensk Digtning og norsk Udskæring i Træ.